

MANİSA ŞERİ MAHKEME SİCİL DEFTERLERİNDEN BİR KAÇ NOT

*Prof. Dr. Yuzo NAGATA**

Makalemizde halen Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunan ve Manisa kazasına ait olan şeri mahkeme sicil defterleri üzerinde yaptığımız incelemelerden elde edilen bazı bilgiler sunulacaktır. Kısa bir süre içinde yapılan bu incelemelerde, 18. yüzyılın ortalarında Manisa bölgesinin kırsal alanlarında meydana gelen sosyal ve iktisadi gelişmeler sürecinde, özellikle, o sıralarda bölgeyi yeni yeni kendi hakimiyeti altına almaya başlayan Karaosmanoğulları ile bölge halkı arasındaki ilişkilerin tesbit edilmesi amaç tutulmuştur.

Bilindiği gibi, 18. yüzyılda timar sistemi artık eski önemini kaybetmiş, yerine iltizam sistemi yaygınlaşmıştır. Vergi toplama usulünde olan bu gelişmeler, devletin toprak denetimi sistemi açısından ele alındığı takdirde, toprak ve köylü denetimi vazifesinin sipahilerden mültezimlerin eline geçmiş olması olarak nitelemek mümkündür. Başka bir yaklaşım ile, bu gelişmeleri, miri arazi sisteminin bozulması ve dolayısıyla de tımarlı toprak rejiminin temelini oluşturan küçük fakat müstakil köylü toprak mülkiyetinin¹ şehirde oturanlar lehine bozulması, hatta kısmen de olsa çiftlik denen büyük bir toprak mülkiyeti şeklinin ortaya çıkması olarak niteleyebiliriz. Yukarıda bahsettiğimiz bu gelişmeler Osmanlı Tarihi araştırmacıları arasında genel olarak bilinen hususlar içinde yer almakla beraber, bu gelişmeler sırasında görülen olayların, belli bir zaman ve mekan çerçevesinde gerek hukuki gerekse sosyal ve iktisadi açılardan örneklerle daha somut bir şekilde açıklanması gerektiği kanısındayız.

* Tokyo, Yabancı Diller Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1. bk. H. İncelik, The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants, *Collection Turcica III, Contributions a l'histoire economique et sociale de l'Empire Ottoman*, Paris, 1983, pp. 105-126 ve aynı yazar Köy, Köylü ve İmparatorluk, V. milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat araştırma ve Uygulama Merkezi İstanbul 21-25, Ağustos 1989, Ankara 1990, s.1-11.

İncelememizde Karaosmanoğulları ile Manisa bölgesi halkı arasındaki ilişkilerin tesbit edilmesi amaç tutulduğundan, önce Karaosmanoğlu ailesinin hakiki kurucusu olan Hacı Mustafa Ağa ile ilgili bilgileri sunacağız. Hacı Mustafa Ağa'nın Saruhan mütesellimliğine henüz getirilmediği tarihlerde, *Kara Osman Oğlu* veya *Kara Osman Zade* lakabları yaygın bir şekilde almadığı için sicil defterlerinde adı geçen birçok "Mustafa Ağa"lar arasında hangilerinin aradığımız kişi olduğunu kesin olarak tesbit etmek güçtür. Ancak aşağıda tanıtılacak bir belge 1730'lu yıllarda Karaosmanoğlu ailesinin Manisa ayanları arasında yer almış olduğunu göstermektedir.

29 Ocak 1738 tarihini taşıyan bir belge², Avusturya seferi için *Saruhan sancağından ihrâcî fermân olunan* develerin nerelerde ve kimlerin ellerinde bulduklarını gösteren bir defterdir. Defterde önce Manisa Şehrinde ve bilhassa Deveciyan mahallesinde oturduklarını tahmin etteğimiz 106 kişi ellerinde bulunan toplam 469 deve teker teker sayıldıktan sonra, şehir dışında bulunan develer ise şu şekilde sıralanmaktadır:

a) Tatar karyesinde ve Saruhanlı ve Sarıçamlı ve Belen nahiyesinde mevcûd deve,	mehâr 220
b) Yurtdağı nahiyesinde mevcûd deve,	mehâr 150
c) Şamârî karyesinde mevcûd deve,	mehâr 7
d) Hâcî Fazlullâh Çiftliğinde mevcûd deve,	mehâr 15
e) Yörük Oğlu Çiftliğinde mevcûd deve,	mehâr 7
f) Yazıcı Çullısı karyesinde mevcûd deve,	mehâr 12
g) Emlâk ma'Karaoğlanlı karyesinde mevcûd deve,	mehâr 100
h) Kara Osman Ağa Zâde tasarrufunda olup Palamûd yüzünde olan kurâda Tuz Kuyusundan öte olan kurâda olan deve.	mehâr 100
i) Kâla (?) Halil cemâ'atında mevcûd deve,	mehâr 100
Cema'an yekûn deve, mehâr 1.274	

2. Manisa Şeri Mahkeme Sicil Defteri (M.Ş.M.S.D.), No.202, s.160.

Bu defterin yanında kaydedilen bir fermana göre, yukarıda gösterilen 1.274 deveden 250 devesinin Saruhan sancağından ihraç edilmesi emredilmiştir. Bu belgeler bir kaç noktadan şu önemli bilgileri bize kazandırmaktadır.

1) Manisa'da oturan pek çok kişilerin deve nakliyatçılığı ile uğraştığını ve kişi başına ortalama 4 deve bulunduğunu göstermektedir.

2) Şehir dışında bulunan develere gelince, bunların buldukları yerlerin coğrafi özelliklerine dikkat edilirse şu hususu ileri sürmek mümkündür. Bu belge, gerek Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gerekse kuzey İran tarafından gelen geçitli malları dış piyasasına ihraç kapısı olan İzmir'e ulaştıran ticaret yolu üzerinde develerin yoğun bir şekilde bulduklarını ve Karaosmanoğullarının da bu ticaretle yakından ilgilendiklerini göstermektedir. Ayrıca Anadolu'daki Türkmenlerin devecilikte mahir oldukları hususu gözönünde tutulursa, bu belge Karaosmanoğullarının Türkmen menşeli olduğu izlenimini bizde uyandırmaktadır³.

3) Bu defterde kaydedilen 1.274 deveden 250'sinin, yani yaklaşık olarak beşte birinin ihracı emredilmesi hususu da ayrıca ilginçtir. Çünkü bu emir nüfus tahmini ile ilgili konularda müraaat edilen tarihi bir terim olan "avarızhane"yi bize hatırlatmaktadır. Gerçekten bu defter ile aynı yıl tarihini taşıyan başka bir belgeye göre bu yıl Saruhan sancağından ihracı emredilen 250 devenin kazalara taksiminde, kazalarda bulunan avarızhane sayısı esas tutulduğunu tahmin etmekteyiz⁴. O halde liste, kazalarda bulunan nüfus dağıtımını simgelemektedir.

(1) Manisa 56 mehar + 1 ayak

(2) Turgutlu 21 mehar + 1 ayak

(3) Nif 15 mehar

(4) Menemen 20 mehar + 2,5 ayak

3. Ç. Uluçay, Karaosmanoğullarının bir üssü haline gelen Yayaköyü'nün bir Türkmen köyü olduğunu kaydederek, bu ailenin Türkmen menşeli olduğuna işaret etmiştir. bk. Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar, *Tarih Vesikaları*, Sayı 9, s.197.

4. Bu tahminimiz, mesela Aydın muhassılı için verilen "imdad-ı hazariye" gibi masrafların karşılanmasında kazalarda bulunan avarızhane sayısının esas tutulduğundan ileri gelmektedir. bk. M.Ş.M.S.D., No. 202, s.156-155; s.135-134.

- (5) Güzelhisar 13 mehar + 0,5 ayak
- (6) Akhisar 15 mehar
- (7) Kayacık 7 mehar + 2 ayak
- (8) Ilıca 2 mehar + 2,5 ayak
- (9) Marmara 2 mehar + 2 ayak
- (10) Gördük 12 mehar + 2 ayak
- (11) Adala 15 mehar
- (12) Mendehorya 2 mehar + 2 ayak
- (13) Demirci 33 mehar + 0,5 ayak
- (14) Gördes 33 mehar + 0,5 ayak

Ancak bu liste, adı geçen kazalardan gerçekten ihraç edilecek deve sayısını göstermemekte ve deve ihracına karşılık olarak toplanacak olan para miktarını (bedelini) tesbit etmek amacını taşımaktadır. Bu arada Demirci ile Gördes kazalarında görülen rakamların bir hayli büyük olması dikkatimizi çekmektedir.

Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa 1743 yılında Saruhan mütesellimliğine getirilmiş ve 1755 yılı sonlarında idam edilinceye kadar sancağın bir çok mukataa ve malikanelerinin mütezimliğini yapmıştır. Ancak yaşının bir hayli ilerlemiş olduğunu tahmin ettiğimiz Hacı Mustafa Ağa'nın, Saruhan mütesellimliği vazifesini zaman zaman ya oğulları olan Ataullah Ağa ile Ahmet Ağa'ların, ya da damadı olan Köse-zade Hidayetullah Ağa'nın ellerine bırakmış olduğu sicil defterlerindeki bazı kayıtlardan öğrenilmiştir⁵. İncelemelerimizde Hacı Mustafa Ağa'nın Saruhan mütesellimliğini yapmış olduğu 12 yıl merkez olmak üzere, yaklaşık olarak 20 yıl kadarki bir zamanı kapsayan defterler gözden geçirilmiş ve tarla, mera ve çiftlikler etrafında Manisa bölgesi halkı arasında meydana gelen olaylar tesbit edilmiştir. Ancak hemen şunu da belirtelim ki, söz konusu 20 yıllık bir zaman içinde sicil defterlerinde kaydedilen yüzlerce dava, mahkemeye yapılan başvuru, ferman sair belgeler arasında tarla, mera ve çiftlikler etrafında meydana gelen olayların doğrudan doğruya gösteren belgelerin sayısı sadece 25 kadardır ve bunların büyük bir çoğunluğu da Hacı Mustafa Ağa'nın ölümü tarihi olan 1755 yılı etrafında yoğunlaşmaktadır. Sicil defterlerinde

5. Mesela, M.Ş.M.S.D., NO.200, s.5, No.204, s.52 ve 62, No.206, s.49, No.207, s.195.

kaydedilen yüzlerce dava ve başvuruların büyük çoğunluğu ise yendirdeki menzil, dükkan ve bahçelerin alış-verişi, mirasın taksimi ve boşanma gibi olaylarla ilgilidir. bunlar konumuz dışı bırakılmıştır. İnceleme konusu ile ilgili 25 belgeden gerek hukuki gerekse sosyal ve iktisadi tarih açısından yararlı gördüğümüz bazı belgeleri özet ve kısa yorumlar ile aşağıda tanıtacağız.

I. 20 Mayıs 1737 tarihli bir mahkeme kararı: 6

Manisa'da Alaybeyi mahallesinde oturan Esseyid İsmail, sâhib-i arzın vekilinin de hazır bulunduğu mahkemede, İbrahim Ağa adlı bir kimse üzerinde açmış olan bir davada söz olarak, "*medîne-i mezbûre zeylinde Sultan Korusı dimekle ma'rûf mukâta'a dâhilinde vaki' (...) tahmînen oniki dönüm mikdârı babamdan muntakıl tarlamı beher sene zirâ'at idüb kat'an mu'attal kalmış değil iken mezbûr İbrahim Ağa tarla-yı mezkûri bi-gayr-ı hakkın zabt ve tasarruf ider*" demek suretiyle tarlasının kendisine geri verilmesini istemiştir. Buna karşı İbrahim Ağa, cevabında, "*tarla-yı mahdûd-ı mezkûr müdde'î-i mezbûr Esseyid İsmail'in taht-ı tasarrufunda olduğu hâlde üç sene 'ale-t-tevâlî boz ve hâlî kalub müstehakk-ı tapu oldukda mukâta'a-ı mezbûre multezimi İbrahim Ağa tarla-yı mahdûd-ı mezkûri Ömer Ağa'ya tefvîz oldahî bana tefvîz itmekle binâ-en'aleyh zabt ve tasarruf iderim*" demiştir. Bunun üzerine mahkeme, "*tarla husûsunda zirâ'at beyyinesiyle ta'tîl beyyinesi mücâma'a olsalar zirâ'at beyyinesi evelâ olmağla*" Esseyid İsmail"den iddiasını kanıtlayan bir delil isteyince, "*'udûl-ı ahrâr-ı ricâl-i müslimînden*" bazı kimselerin, İsmail'in her sene ziraat ettiği yolunda şehadet etmeleri üzerine sözkonusu tarlanın İsmail'e iade edilmesi hakkında karar vermiştir. Bu belge şu iki noktadan ilginçtir.

a) Bu belgede adı geçen "Sultan Korusu"nun nerede olduğu bilinmemekle beraber⁷, "koru" tabirinden anlaşılacağı üzere⁸, aslında hayvanları otlatmak maksadıyla belli bir zamana kadar köylüler tarafından özenle korunan yerlerin bir kısmının zamanla ziraata açıl-

6. M.Ş.M.S.D., NO.202, s.77.

7. 16. Yüzyılda yapılan tahrirlere göre, Manisa kazalarında bulunan korular padişah veya sancakbeyi hasları arasında yer almakta idi. bk. Y. Nagata, 16. Yüzyılda Manisa Köyleri; 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defteri İnceleme Denemesi, Tarih Dergisi, Sayı 32, İstanbul, 1979, s.734, F. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara, 1989, s.276-277.

8. T. Baykara, Yatağan: Her Şeyi ile Tarihi Yaşama Denemesi, Tokyo, 1984, s.94.

mış olduğunu ve Manisa şehrinde oturan bir kişinin eline geçmiş olduğunu göstermektedir.

II. 27 Aralık 1751 tarihli bir belge: ⁹

Manisa'da Saz mahallesinde oturan Elhaç Recep-zade Ahmet Ağa, vekili ile bir kaç şahitleri vasıtalariyle, Saruhan mütesellimi Ataullah Ağa'nın hazır bulunduğu mahkemeye başvurup şöyle ifade etmiştir "*Medine-i mezbûre zeylinde Günem (?) tîmârında mülk çiftlik 'arsam ile yine çiftlik-i mezbûre tâbi' bir taraftan Nehr-i Gedüs ve bir taraftan Nerh-i Nif ve bir taraftan Nehr-i Gedüs'deki Taşlı geçidden Taltal (?) azmağa ve bir taraftan Cemîle oğlu tarlalarıyla mahdûd tahmînen bin dönüm mikdarı mer'âmı semen-i ma'lûme mûmâ-ileyh Atâullâh Ağa'ya bey' ve teslim ve yine çiftlik-i mezbûre tâbi' tîmâr-ı mezbûr dâhilinde vâki' tahmînen altı yüz dönem mikdârı tarlalarını Ağayı mûmâ-ileyhe bâ-ma'rifet-i sâhib-i arz bin beşyüz gurûşa tefvîz eylediğimde oldahî 'arsa-ı mezbûr ile mer'â-yı mezbûrî iştirâ ve arâzî-i mezbûreyi tefevvüz ve kabûl etmeğin bedel-i mezbûr bin beşyüz gurûşı yedinden tamâmen ahz ve kabz eyledim". Bu "satış" mahkeme tarafından tasdik edilmiştir.*

Bu belgede adı geçen Saruhan mütesellimi Ataullah Ağa, Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın en büyük oğlu olsa gerektir. ayrıca, belgede adları geçen topraklardan Ahmet Ağa'nın mülk toprağı haline gelmiş olan arsa ile mer'anın satışı için "bey' " ve "iştirâ", henüz miri arazi statüsünde olan tarla için "tefviz" ve "tefevvüz" tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bundan başka, bu belgede bulunan "*çiftlik 'arsam'*" ifadesinden "*çiftlik*" tabirinin bazan sadece çiftliklerde bulunan binaları kasdettiği anlaşılmaktadır.

III. 28 Nisan 1753 (24 Cümaziyelâhar 1166) tarihli bir mahkeme kararı: ¹⁰

Manisa'da Sakalar mahallesinde otururken vefat eden Müftüzade Mustafa Efendi'nin arkada bıraktığı oğulları Şeyh Ali, Seyyid Mehmet ve Ahmet adlı kardeşler, Esseyyid Ali üzerinde dava açmış ve "*medine-i mezbûr zeylinde Kadı karyesi tîmârında vâki' (...)* tahmînen otuz dönüm mikdârı tarla arâzisini tasarruf idenlerden Sahtiyânî-zâde Mustafa nâm kimesnenin hissesine ta'yîn ve tahsîs

9. M.Ş.M.S.D., NO.205, s.27.

10. M.Ş.M.S.D., NO.206, s.50. Buna benzeyen başka bir dava için bk. No. 207.146.

olunub taht-ı tasarrufunda iken işbu bin yüz elli beş senesinde tarla-yı mahdûd-ı mezkûrı babam müteveffâ-yı mûmâ-ileyh Mustafa Efendi'ye yüz otuz gurûş bedel-i ferâğ mukâbelesinde tefvîz oldahî tefevvüz ve kabûl ve bedeh-i ferâğı def' ve teslîm ve sene-i merkûmede tîmâr-ı mezbûr sipâhisi olan Elhâc Mustafa nâm kimesne işbu bir kıt'a izin temessükü i'tâ itmeğın tarla-yı mahdûd-ı mezkûre bir müddet babamız müteveffâ-yı mûmâ-ileyh mutasarrıf olub ba'd-ı vefât-hu bana ve karındaşlarım sagîrân-ı mezbûrâna intikâl itmeğın mezbûr Esseyyid Ali tarla-yı mahdûd-ı mezkûrı bigayr-ı hakkın zabt ve tasarruf" ettiğini ileri sürerek, bu tarlanın kendilerine geri verilmesini istemişlerdir. Buna karşı davalı durumunda olan Esseyyid Ali, cevabında, kendisinin de bu davadan bir sene önce Sahtiyânî-zade Mustafa'dan sözkonusu tarlayı 440 kuruş bedel mukabilinde "tefevvüz" ettiğini, fakat bu toprağın daha önce 1155 hicri senesinde Mustafa Efendi'ye "tefvîz" edilmiş olduğu hususundan haberi olmadığını itiraf etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Şeyh Ali ve kardeşlerine "beyyine" gösterilmesi talep edilince, " 'udûl-ı ahrâr-ı ricâl-ı müslimînden" bazı kimseler, kardeşlerin sözlerinin doğru olduğuna dair şehâdet etmişlerdi. Neticede bu şehâdetleri mahkemece kabul edilerek Esseyyid Ali'ye sözkonusu tarlayı kardeşlere geri vermesi emir edilmiştir.

Bir miri arazinin tasarruf hakkında (kullanma hakkında) ferâğının hukuî muamelesinin nasıl yapıldığını tipik bir şekilde gösteren bu bölgede, adı geçen Sahtiyânî-zade Mustafa'nın, vaktinde "tefvîz" etmiş olduğu tarlanın yeni mutasarrıfının vefatı sırasında oğullarının henüz yaşça küçük olmalarından fırsat bularak, aynı tarlayı başka bir adama tekrar "tefvîz" etmek suretiyle sahtekârlık ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca sadece 30 dönüm kadar bir toprağın bir kaç hisselerine ayrılması ve bunlardan bir hissesinin ilk tevfizden sonra geçtiği on sene içerisinde fiyatının 130 kuruştan 440 kuruşa yükselmesi hususu da dikkatimizi çekmiştir. Çünkü bu husus tarlaların ticârî bir mal olarak "satıldığı izlenimini bizde uyandırmaktadır.

IV. 25 Ekim 1754 tarihli bir mahkeme kararı: ¹¹

Manisa'da Hüccâclar mahallesinde oturan Esseyyid Mehmet, Molla Ali adlı bir kimse üzerinde dava açıp, "*Alibey tîmârında vâki' (...) tahmînen altı dönüm mikdârı tarlayı bâ-temessük zabt ve tasarrufumda iken tarla-yı mezkûrun temessükünü işbu hâzıra bil-*

11. M.Ş.M.S.D., NO.207, s.91. Aynı timar içinde meydana gelen başka bir dava için bk. No. 207, s.89.

meclis Âyşe Hâtun'a olan altmış altı gurûş deynim için 'alet-tarîk er-rehîn teslim itmişidim el-hâlet-hâzihi deynim olan meblâğ-ı mezbûrî edâ idüb medfû'um olan temessükümü ahz ve istifâ murâd eyledigimde mezbûre Âyşe Hâtun benim sun' ve haberim olmaksızın hâlâ zabt ve tasarrufumda olan tarla-yı mezkûrî mezbûr Mollâ Alî'ye benim rehîn olan temessüküm ile doksân gurûş mukâbelesinde tefvîz idüb oldahî tefevvüz ve kabûl itmekle tîmâr-ı mezbûr mültezimi Elhâc Hidâyetullâh Ağa hatt ve hatemi hâvî bir kıt'a izin temessükü i'tâ idüb bana gadr" edildiğini ileri sürerek sözkünusu tarlanın kendisine geri verilmesini istemiştir. Buna karşı davalı olan Molla Ali'nin de davacı olan Esseyyid Mehmet'in sözlerinin doğru olduğunu itiraf edince, sözkonusu tarlanın davacıya geri verilmesi mahkemece karar verilmiştir.

Bir miri arazinini borca karşı nasıl rehin edildiğini gösteren bu belgede adı geçen Hidayetullah Ağa'nın damadı olarak bilinen bir kişi olması ihtimali büyüktür.

V. 8 Kasım 1754 tarihli bir ferman: ¹²

Bu belge, Saruhan sancağında bulunan haslarından Kuru-ı Cebel-i Manisa mukataasının hayli karışık bir duruma geldiğini göstermektedir. Bu mukataanın malikane sahiplerinden Hassa Silahşorlarından İvaz Paşa-zade Elhaç Halil Divan-ı Hümayun'a arzihal sunarak bu has korusunun hudutlarının yeniden tesbit edilmesi rica-sında bulunmuştur. Bu rica gereğince, İstanbul'dan Manisa'ya gönderilen bir mübaşir, olay yerine gidip hududu hakkında soruşturma yaptığında şu husus ortaya çıkmıştır. "*Havvâs-ı merkûmenin etrâfında olan kurâ ve mezâri'a (sic) ashâbı hâss-ı merkûmun nice yerlerini bizim karye ve mevrâ'amız (sic) toprağı imiş deyû iddi'â itmeleriyle mezbûların selefleri ve seleflerin selefleri kurâ ve mevrâ'alarını otuz kırk seneden berû Saruhan sancağı mutesellimi Kara Osman Zade Hâcî Mustafa Ağa'ya beher sene mütevâliyen iltizam eylediklerinden oldahi cümlesini mahlût keyl ve ta'sîr idüb hâlâ mezbûrlar ve mültezimleri her mevrâ'anın hudûdını ta'yîn ve tavsîfa kudretleri olmadığı"* anlaşılmıştır. Bunun üzerine mübaşir tarafından, "*evvelâ ashâb-ı kurâ ve mezâri'a (sic) ne gûne sened ve berât ile mutasarrıfdir senedlerini ibrâz itmeleri tenbîh"* edildikte, "*kimi senedimiz yokdur kadîmî karye ve mezâri'a (sic) tarafından zabt olunduğunu istimâ' itmişiz ve kimi senedimiz vardır mahall-i ni-*

12. M.Ş.M.S.D., NO.207, s.58. Ayrıca bk. No.207. s.101, No.208, s.52.

zâ'da ibrâz ideriz gayrı yerde senet göstermeziz" diye cevap vermişlerdir. Hatta Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın da " otuz dört seneden berû hâss-ı merkûmenin etrafında olan cemî' kura ve mezâri'a (sic) ashâbından mütevâliyen iltizâm ve cümlesini mahl'ût keyl ve ta'sîr idüb kat'an birinin âhardan fasıl iden hudûdını kendü-sü dahî bilmediğini" mahkemede önünde itiraf etmiştir.

Bu belge, çoğu İstanbul'a oturan kişilerin ellerine hayatları boyunca mâlikhane olarak verilen mukataaların idaresiz bırakıldığını ve malikane sahiplerinin taşrada meydana gelen gelişmeleri takip edemediklerini açıkça göstermektedir. Karaosmanoğlu Hacı Mustafa'nın da pek çok mukataaları iltizam ettiği için bunları geliş güzel bir şekilde idare ettiği görülmektedir. Geniş bir sahayı kapsayan bu "Koru-ı Cebel-i Manisa" ya ait başka belgelere göre, mübaşir tarafından yapılan soruşturmalara daha sonra devam edilmiş ve bu mukataanın hudutlarının açığa çıkarılması emir edilmiş ise de, bu yöre halkı Hacı Mustafa Ağa'dan korktukları için kaçınmışlardı. Nihayet bu mukataayı oluşturan bir sahanın merkezinde yer aldığı belgelerden öğrenilen Saruhanlı köyü halkının yardımıyla uzunca bir hudutname yazılmıştır¹³. Bu hudutnameye göre, "Koru-ı Gebel-i Manisa"nın yaklaşık olarak bugünkü Manisa ovasının ortasında ve bugün de mevcut olan Saruhanlı köyü merkez olmak üzere Manisa'dan Akhisar'a giden yol etrafında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu hudutları tam olarak tesbit etmek için ayrıca bir araştırma yapılmasına ihtiyaç duymaktayız.

VI. Nisan 1755 tarihli bir ferman: ¹⁴

Manisa kazası dahilinde bulunan Tatarlı köyü halkı ile civarında bulunan Şaki Ağa Çiftliği sahibi Yusuf'un annesi Hadice Hatun tarafından gönderilen bir arzıhal üzerine çıkarılan bir fermana göre, "*karye-i mezbûre toprağında vâki' kadîm eleyyâmdan berû karye-i mezbûre ehâlilerinin ve çiftlik-i mezbûrun hayvânâtları iştirâken mer'î olunub otundan ve suyundan intifâ' idegeldikleri mer'â yerlerine âhardan bir vecihle 'alâkası olmayub dahl olunmak îcâb itmez iken"*, yine Manisa kazası dahilinde bulunan Saruhanlı köyünden bazı kimseler, "*mer"â-ı mezkûrun iki bir dönüm mikdârını biz sâhib-i arz olan karye-i mezbûrenin ber-vech-i mâlikâne mutasarrıfı tarafından mültezimi olan Abdullâh Ağa dimekle ma'rûf kimesne-*

13. M.Ş.M.S.D., NO.207, s.101-100, No.208, s.52-54.

14. M.Ş.M.S.D., NO.208, s.27.

den zirâ'at itmek üzere tapu ile aldık" diye bu toprağa sahip çıkmışlardı. Bunun üzerine çıkarılan bir emir gereğince, niza yerinde bir mahkeme kurulmuş ve bu yerlerin "kadîmî mer'â yerleri olduğu şer'an zâhir ve mezbûrlar zirâ'atdan men' ve kadîmî üzere çiftlik-i mezbûrun ve karye-i mezbûre ehhalilerinin hayvânatları mer'î itdirilmek üzere gerü mer'âlîğe hüküm birle cânib-i şerden hüccet-i şer'iyye" verilmişti. Buna rağmen, yine Saruhanlı köyünden olanlar emri dinlemediklerinden, sözkonusu fermanla "bu makûle kadîmî mer'â yerleri alınub ve satılmak ve tapu ile verilüb zirâ'at olunsu dahî mer'â mukaddemdir gerü mer'âlîğe hüküm olunub zirâ'atdan men' oluna" şeklinde katî bir emir verilmiştir.

Bu fermanla adları geçen köylerden Saruhanlı köyünün, daha önce gördüğümüz gibi, "Koru-ı Cebel-i Manisa" mukatası hududu dahilinde bulunduğu ve Tatar köyünün ise bu hududa çok yakın bir yerde bulunduğu muhakkaktır. O halde bu mukataada meydana gelen karışıklıkların nedenleri bu fermanın verdiği bilgilerle biraz daha açıklık kazanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Saruhan sancağında bulunan haslar arasında yer alan bu koru, esas itibarıyla civarköylerinde bulunan hayvanların otlatılması için korunması gereken merâ niteliğinde bir yer idi. Buna rağmen bu geniş toprağın bir kısmı zamanla ziraata açılmıştır. Bu ferman ise bu gelişme sürecinde malikane sahiplerinin tayin ettikleri mültezimlerin ziraat yapmak isteyenlere tapu senedini vermiş olduklarını açıkça göstermektedir. Ancak hükümet mültezimlerin verdikleri tapu senedlerini tanımamış ve eski nizamı korumaya çalışmıştır. Bu fermanla adı geçen Abdullah Ağa'nın Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın kardeşi olması ihtimali varsa da kati bir şel söylemek mümkün değildir.

VII. 1 Mart 1756 tarihli bir mahkeme kararı: ¹⁵

Manisa'da Derviş Ağa mahallesinde vefat eden Esseyid Elhaç Abdurrahman'ın oğulları Hüseyin, Ali ve Ömer aldı kardeşler, "medîne-i mezbûreye tâbi' Belen nahiyesinde vâki' Cebel-i Koru-ı Hâss mukâta'ası mültezimi vekili hâzır" bulunduğu mahkemede, Elhaç Abubekir, Elhaç Osman, Elhaç Mustafa adlı kimseler önünde söz alarak, "târîh-i kitâbdan on altı sene mukaddem sagîrimiz hâlinde babamız müteveffâ-yı mezburdan intikhal-i 'âdi ile muntakıl olub Hâss-ı mezbûr dâhilinde vâki' tahdîd-i hudûd müstegnî lada-el-

15. M.Ş.M.S.D., NO.209, s.36.

ehâlî ve'l-çerân ma'lûm el-hudûd mezbûr Elhâc Abûbekir'in zabt ve tasarrufunda olan kırk dönüm mikdârı tarlayı mezbûrun Elhâc Abûbekir ve Elhâc Mustafa sagîrimiz hâde boz ve hâlî kaldı deyû târîh-i mezbûrda tîmâr-ı mezbûr mültezimi Kara Osman Oğlu Elhâc Mustafa'dan tefvîz birle zirâ'at ve hurâset idüb ba'd-ı bulûğ altı seneden berû mültezim-i mezbûr Kara Osman Oğlu Mustafa cebâriden tahaddîden ikâ'a kâdir olmağın mültezim-i mezbûrun hayfindan dâ'vâya iktidârım olmayub ve tefvîz-i mezkûr mu'teber olmağla tarla-yı mezbûrî mezbûrûndan taleb ve dâ'vâ-yı beynimizde mezbûrûn dahî tîmâr-ı mezbûr mültezimi mezûr Kara Osman Oğlu'dan tefvîz idüb sene mürûr eyledi deyû def ile mukâbele idüb beynimizde münâza'ât-ı kesîre ve muâsamât-ı şedîde vâki' olmuşidi el-hâlet-hâzihi vesâtet-i müslimîn-i muslihîn ile dâ'vâ-ı meşrûh-ı mezbûrdah fâriğa olmak üzere yüz elli gurûş üzerine inşâ-ı 'akd-ı sulh eylediklerinde bizim dahî sulh-ı mezbûrî kabûl" ettiklerini ifade etmiş ve mahkeme tarafından da tasdik edilmiştir.

Görüldüğü gibi, vefat eden bir kişinin henüz yaşça küçük olan oğulların babalarından intikal aldıkları bir toprağı başkası tarafından zapt edilmişti. Buna rağmen oğulları Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'dan korktukları için mahkemeye başvuramamış, neticede bu toprağı "satmağa" mecbur kalmışlardı. Belgede geçen "Cebel-i Kuru-ı Hâss" tabiri terkip itibarıyla yanlış olmakla beraber, bu koru daha önce de gördüğümüz "Kuru-ı Cebel-i Manisa" olsa gerektir. Her ne kadar bu belgede adı geçen bir timarın nerede olduğu yazılmamış ise de, Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın Manisa ovasının bulunan bu timarın mültezimliğini elde etmek suretiyle bölgeyi kendi hakimiyet altına tutmuş olduğu görülmektedir. Belgede adları geçen Elhaç Abubekir ve sair kişilerin Hacı Mustafa Ağa'nın adamları olması kuvvetle muhtemeldir.

Manisa şeri mahkeme sicil defterlerinde bulunan belgelerden tarla, mera ve çiftlikler üzerinde meydana gelen olaylar ile ilgili olanlardan yararlı gördüğümüz 7 belgeyi tanıtmaya çalıştık. Belgelerde miri arazinin elden ele geçmesinde nasıl bir hukuki muamele yapıldığı açıkça görülmektedir. Bu arada başta Karaosmanoğulları olmak üzere mültezimlerin tapu, senet ve temessüklerini vermek suretiyle büyük bir rol oynadıkları da öğrenilmiştir.

Belgelerde görülen olaylardan önemli bir kısmının, bugün iyice tarıma açılmış bulunan ve Manisa ovasının ortalarında yer alan "Kuru-ı Cebel-i Manisa" has mukataasında cereyan ettiği ve bu arada aslında hayvanların otlatılması için korunmuş olan bir mera niteliğindeki yerlerin zamanla tarlaya çevrilerek köy veya şehirde otu-

ranların ellerine geçmiş olduğu, hatta bunlardan bazı toprakları üzerinde mülk çiftliklerin kurulduğu görülmüştür. Beş ve altı numaraları taşıyan belgelerde açıkça belirtildiği gibi, mukataa dahilinde ve civarında bulunan timarların mültezimliği Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın elinde bulunmakta idi. Bu husus, bu aile mensuplarının ellerinde bulunan pek çok çiftliklerin menşelerinin araştırılması bakımından fevkalade önem taşımaktadır. Çünkü, Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın ölümünden sonraki devirler üzerinde daha önce yapmış olduğumuz araştırmalara göre, bu ailenin çiftliklerinin bir kısmı (mesela, Mütevelli, Karaağaçlı, Mihaili, Burunören, Koldere ve Papaslı gibi) bu yörede kurulmuştur¹⁶.

16. Y. Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftliks) of the Notables in Western Anatolia*, Tokyo, 1976, pp.37-64.